

Afl. 2004/22

Vooraf

Het civiele effect op jurist en maatschappij

In het komende jaar zal een beslissing worden genomen, die als geen ander de toekomst van juristen zal bepalen. Een commissie gaat onderzoeken hoe het verder moet met het 'civiel effect' van de rechtenopleiding. De wet zegt dat advocaten, leden van het OM en rechters een universitaire opleiding moeten hebben in juridische kernvakken.⁽¹⁾ Het lijkt vanzelfsprekend, maar deze regel heeft grote gevolgen voor de juristenstand, en voor de maatschappij die juristen vorm laat geven aan de rechtsstaat. Een brede en diepgaande analyse is daarom wenselijk.

Universiteiten en beroepsgroepen hebben nader afgesproken dat drieënehalf van de vier jaar studie, dat wil zeggen 87,5% van de studietijd, wordt besteed aan bestudering van recht, en maximaal 12,5% aan andere dingen. Studieprogramma's van de universiteiten zijn daar naar: juristen leren in hoofdzaak wettelijke regels, rechtsbeginselen, jurisprudentie en het toepassen van dat materiaal op concrete gevallen. Ja, rechtsvergelijking, vaardigheden en gedragswetenschappen komen ook aan de orde. Docenten praten over achtergronden en integriteitvraagstukken. Maar dat gebeurt meestal minder geordend. Leerboeken en tentamens gaan bijna alleen over geldend Nederlands recht. Andere onderwerpen zijn voor studenten zo overduidelijk bijzaak, dat zij daar waarschijnlijk weinig van overhouden.

Beroepsgroepen en faculteiten houden elkaar met deze opleidingseisen gevangen. De faculteiten worden door de markt gedwongen om vooral onderwijs in bestaande regels aan te bieden. Want 18-jarige rechtenstudenten willen de mogelijkheid openhouden om rechter, officier van justitie of advocaat te worden, hoewel maar een klein deel in die kernberoepen terecht komt. Het aanbod van de faculteiten loopt intussen achter bij de behoeften van de beroepsgroepen in plaats van er op voor. Alle beroepsgroepen hebben aanvullende opleidingen moeten ontwikkelen, en zij roemen de rechtenfaculteiten maar zelden om hun inspiratie en innovatie.

Als we de opleidingseisen zo laten, kiest de maatschappij voor een uniforme juristenstand. Alle juristen weten veel over normen en de toepassing daarvan in individuele gevallen. Dat past bij advocaten, officieren en rechters die individueel werken en vooral regels toepassen, waarbij de regels dan ook nog niet te snel veranderen. De gebruikers van hun diensten krijgen zo een kwaliteitswaarborg, was altijd de gedachte. Een bijkomend maatschappelijk voordeel is wellicht dat alle juristen zich sterk identificeren met het geldende recht en met de waarden van de rechtsstaat.

Als de wettelijke opleidingseisen veel breder worden, of zelfs geheel vervallen, zullen juristen meer van elkaar verschillen in wat zij weten en kunnen. In Engeland bijvoorbeeld, kan iemand met één jaar rechtenopleiding de juridische beroepen in. De meesten kiezen voor meerdere jaren recht, maar de beroepsgroepen zijn toch pluriformer samengesteld. Dergelijke varianten passen in een tijd waarin juristen bijna allemaal in grotere organisaties werken, met meer specialisatie, en die in hun eigen opleidingsbehoeften kunnen voorzien. Er bestaan tegenwoordig meer middelen om kwaliteit voor afnemers te bewaken, en misschien hebben die gunstiger (neven)effecten dan uniforme opleidingseisen. De huidige eisen bemoeilijken het onderwijs in 'leren-

leren', integriteit en vaardigheden. Vanuit meerdere disciplines naar problemen kijken, was vroeger iets dat je al doende, lezend en afkijkend moest oppikken. Tegenwoordig is het iets wat een academicus expliciet kan leren: de bedrijfskundeopleiding is zelfs helemaal op dat idee gebouwd. Om het recht heen is veel gedragswetenschappelijke kennis en kunde ontstaan, die kan helpen om recht goed te laten werken.

Eén ding is duidelijk: niet iedereen kan alles leren, maar het is wel allemaal nuttig. De juristenstand, juridische organisaties en bedrijven - en dus de rechtsstaat! - zullen meer kunnen als zij pluriformer worden samengesteld. Mensen met veel kennis over het geldende recht, maar ook mensen die veel weten van criminologie, van waar mensen nu precies contracten en wettelijke regels voor nodig hebben, van communicatie om het recht heen, of van managen van juridische organisaties. Meer pluriformiteit betekent waarschijnlijk innovatiever kunnen zijn, klantgerichter, academischer, scherper kunnen concurreren en aantrekkelijker zijn voor goede jonge mensen.

Want het juridisch denken, dat de faculteiten er nu zo inrammen, heeft beperkingen. De rechtseconoom Gerrit De Geest gaat zelfs zo ver om het in de Middeleeuwen te plaatsen.⁽²⁾ Hij vergelijkt het met 'scholastiek', en zegt dat kloosterlingen maar liefst vijf denkfouten maakten. De monniken probeerden alle problemen op te lossen met tekstanalyse en niet met empirisch onderzoek, gingen er vanuit dat alle kennis al gevonden was in de oudheid en dat het antwoord dus in een oude tekst besloten ligt, dat je sommige dingen niet mocht denken, dat de eigen visie altijd in de mond van een andere gezaghebbende bron moet worden gelegd, en zij argumenteerden vooral intuïtief en niet expliciet.

Overdreven? Wie het van een 'buitenstaander' als De Geest niet aanneemt, kan iets dergelijks lezen bij insider Vranken. In zijn 'Springen met lemen voeten' noemt hij vijf kenmerken van rechterlijk redeneren.⁽³⁾ En jawel, hij heeft er ook vijf, die best lijken op die van De Geest: Rechters oordelen casuïstisch, het nieuwe oordeel wordt verpakt in een oude regel, de achterliggende argumenten worden niet verteld, de empirische basis ontbreekt en de rechter houdt afstand van het persoonlijke, van emoties.

De beeldspraak van Vranken is passender dan die van De Geest. Natuurlijk springen rechters en andere juristen, want ze komen meestal tot goede, maatschappelijk aanvaardbare en menselijke oplossingen. Denken vanuit bestaande normen is nodig om normen 'gewoon' te kunnen toepassen. Maar het is wel degelijk leem aan juristenvoeten wanneer het gaat om nieuwe problemen. Of om problemen waarin toepassing van regels niet veel helpt. Dat soort problemen komen juristen ook vaak tegen, bijvoorbeeld als zij moeten samenwerken in een organisatie of in een procedure. De vergelijking met verlichte monniken is misschien nog niet zo gek. Moeten veel juristen zich niet weer wat losworstelen van juridisch denken? Als zij in de verdere loop van hun carrière juist die andere problemen gaan aanpakken? Als kloosterlingen, die worstelen met hun zijn? De toekomstige opleidingseisen voor juristen: die vormen ook een nieuw probleem, dat beter kan worden opgelost zonder leem aan de voeten. Het zou goed zijn als de commissie niet alleen uit juristen zou bestaan, maar ook uit mensen met andere invalshoeken. Hopelijk bekijkt en weegt zij systematisch alle effecten van opleidingseisen. Want zij bepaalt de toekomst van juristen, van de juridische beroepen en bedrijven; en van de rechtsstaat.

Maurits Barendrecht

NOTEN

1. Artikel 2 Advocatenwet eist: Privaatrecht met inbegrip van burgerlijk procesrecht, het strafrecht met inbegrip van strafprocesrecht, alsmede een van de volgende drie vakken: staatsrecht, bestuursrecht met inbegrip van administratief procesrecht, of belastingrecht. Voor de rechterlijke macht geldt: burgerlijk (proces)recht, straf(proces)recht en bestuurs(proces)recht.
2. NJB 2004, p. 58 e.v.
3. Preadvies voor de Nederlandse Vereniging voor Wijsbegeerte van het Recht 2003.